

NAOMI BUIJS

VAN BIDDEN NAAR BEWAREN. HS 194 ALS CASE-STUDY VAN DE VERSCHUIVENDE FUNCTIE VAN EEN MANUSCRIPT

Abstract. Dit onderzoek richt zich op de gebruikssporen van HS 194, te vinden in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen. De uniciteit van het object staat centraal, er wordt niet getracht om een foutloze kopie te maken. Met de eerste gebruikssporen uit de 15e eeuw en de laatste sporen uit de 20e eeuw, is dit een object dat zich dankbaar leent voor wat binnen de literatuur beschreven wordt als ‘archeologische lagen’ binnen een manuscript. Deze metaforische lagen dragen elk informatie mee en om ze goed te begrijpen is het nodig om deze lagen in een historische context te analyseren.

Het onderzoek zal zich richten op de reis die het manuscript maakte door de generaties en landen. Dit onderzoek draagt bij aan een beter begrip van de verschuivende functie van een manuscript door de eeuwen heen.

Trefwoorden: Boekarcheologie; Middeleeuwen; provenance; manuscriptstudie; gebedenboek

OD MODLITWY DO ARCHIWIZACJI. HS 194 JAKO STUDIUM PRZYPADKU ZMIENIAJĄCEJ SIĘ FUNKCJI RĘKOPISU

Abstrakt. Niniejsze badania koncentrują się na śladach użytkowania rękopisu HS 194, znajdującego się w zbiorach specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Nijmegen. Unikatowy charakter obiektu ma znaczenie nadrzędne – nie podejmuje prób stworzenia idealnej kopii, a znaczenia nabierają szczegóły, które czynią ten manuskrypt wyjątkowym. Fakt, że rękopis był używany od XV do XX wieku sprawia, że jest to obiekt, który doskonale nadaje się do opisanego go z uwzględnieniem jego „warstw archeologicznych”. Te metaforyczne warstwy niosą ze sobą informacje i aby je właściwie zrozumieć, konieczne jest przeanalizowanie ich w kontekście historycznym.

Badania skupią się na podróży manuskryptu przez pokolenia i na tym, jaką drogę ostatecznie pokonał on ze środkowej Anglii do Nijmegen. Przyczynią się do lepszego zrozumienia zmieniającej się funkcji rękopisu na przestrzeni wieków.

NAOMI BUIJS, Universiteit van Boekarest, afdeling Duitse talen en literatuur, vakgroep Nederlands; correspondentieadres: Strada Pitar Moș, nr. 7–13, sector 1, București, 010451, Romania; e-mail: npabuijs@gmail.com

CC BY-NC-ND 4.0

Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal

Ślowa kluczowe: archeologia rękopisów; historia średniowiecza; proveniencja; studia nad rękopisami; modlitewnik

FROM PRAYING TO PRESERVING.
HS 194 AS A CASE STUDY OF THE SHIFTING FUNCTION OF A MANUSCRIPT

Abstract. This research focuses on the traces of use of HS 194, found in the Special Collections of the Nijmegen University Library. The uniqueness of the object is central, no attempt has been made to produce an error-free copy but all efforts go to embracing the details that make this manuscript special. Used from the 15th to the 20th century, it is an object that lends itself perfectly to a description involving “archaeological” layers within a manuscript. These metaphorical layers carry information and to understand them properly it is necessary to analyse them in their own historical context.

The research will focus on the manuscript’s journey through the generations and how it eventually found its way from central England to Nijmegen. This research will contribute to a better understanding of the shifting function of manuscripts over the centuries.

Keywords: archeology of manuscript; medieval history; provenance; manuscript studies; prayer book

INTRODUCTIE

HS 194 is op het eerste gezicht geen imposant boek uit de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen. Het laat-middeleeuwse manuscript past in je hand en heeft een sobere leren kaft met weinig versieringen. De aantrekkingskracht van dit manuscript gaat dan ook niet zozeer uit van de kaft, maar van zijn inhoud en geschiedenis. Het gebedenboek bevat devotieele gebeden in het Engels en het Latijn, zoals beschermende gebeden en gebedsaanwijzingen. In eerdere literatuur hebben Chardonens en Hebing (2011, p. 21) vastgesteld dat het om unieke of zeldzame gebeden gaat waarover nog weinig is geschreven, waarbij ze speculeren dat het onopvallende uiterlijk van het manuscript heeft bijgedragen aan de relatieve onbekendheid ervan. Literair gezien is het een interessant object, waar nog bij komt dat het manuscript een interessante bijdrage levert aan ons cultuur-historische begrip van de functie van manuscripten. Naast de gebeden zien we namelijk in het manuscript ook een serieuze reeks aan eigendoms-sporen van diverse generaties uit dezelfde familie.

Dit manuscript geeft een bijzonder inzicht in de verschillende functies van een boek in de loop der eeuwen, die ver voorbij de initiële functie van tekstdrager gaan. Als artefact is het een compilatie van verschillende geschiedenissen,

van de eerste scribent tot de lezers die het nu in de UBN aanvragen om te bestuderen.

Het doel van dit artikel is om de gebruikssporen van HS 194 te analyseren om nieuwe inzichten te krijgen in de verschillende veranderende functies van het manuscript door de eeuwen heen. Daarvoor zullen zowel mijn eigen analyses als de gegevens uit eerdere literatuur worden gecontextualiseerd in een bredere context van historiografisch onderzoek.

1. TEKSTDRAGER ALS ARTEFACT

Er zijn veel verschillende benamingen voor hoe boekwetenschappers een boek benaderen, elk met eigen nuances. Zo probeert een analytisch biograaf een ‘ideal copy’ te construeren, door met alle aspecten rekening te houden die bij de productie van het boek een rol spelen (Dijstelberge & Verkruijsse, 2010, pp. 9–10). De *ideal copy* van de analytische biograaf vergelijkt verschillende teksten en probeert de beste versie van de brontekst te reconstrueren. Het drukken van boeken was handwerk en er waren genoeg mogelijkheden om fouten te maken in dit proces, of om de brontekst aan te passen met editoriale ingrepen. Dit is evenals codicologie een hulpwetenschap van historiografie, waar het vakgebied van de codicoloog hoofdzakelijk middeleeuwse manuscripten zijn. Hoewel deze benadering waardevol is, kan men beargumenteren dat de focus op de reconstructie van een tekst (die op papier misschien nooit heeft bestaan) voorbijgaat aan het dynamische en veranderlijke karakter van teksten.

Dijstelberge en Verkruijsse beargumenteren dat boekarcheologie zich onderscheidt van deze disciplines omdat het juist *geen* hulpwetenschap is, hoewel de methoden en technieken lijken op die van de codicoloog en de analytisch bibliograaf. De archeologie van de codex betekent een bestudering van het dynamische karakter van het handschrift. Dit karakter vloeit voort uit het feit dat een middeleeuws boek vaak onderhevig is aan bewerkingen en veranderingen, niet zelden door meerdere personen (Gruis, 1971, p. 15). Waar een analytisch biograaf streeft naar een *ideal copy*, omarmt de discipline van boekarcheologie juist de uniciteit van een boek en analyseert de sporen die door verschillende veranderingen worden nagelaten, waarvan de verandering van eigenaar vaak de diepste sporen nalaat.

Onder normale omstandigheden was het heel gebruikelijk dat een middeleeuws manuscript zijn eerste eigenaar overleefde, en dat het waarschijnlijk

de volgende eigenaren ook zou overleven. Manuscripten waren kostbare gebruiksvoorwerpen waar eigenaars zorgvuldig mee omgingen. Een wisseling van eigenaar leidde tot aanpassingen in het manuscript met als doel om het relevant te maken voor de nieuwe eigenaar (Rudy, 2016, p. 2). Hierdoor is het eindproduct een complex fenomeen dat de beheersing van veel verschillende disciplines vereist, zoals kennis van paleografie, codicologie en analytische bibliografie. Dijstelberge en Verkruijsse (2010, p. 9) plaatsen boekarcheologie binnen de cultuurgeschiedenis; het boek als cultureel verschijnsel en de boekarcheoloog als wetenschapper die aan de hand van de materiële verschijningsvorm de rol van het boek probeert te duiden. Als zodanig beheerst een boekarcheoloog een diverse verzameling van vaardigheden om een boek te analyseren. Daarmee probeert hij uiteindelijk het begrip te vergroten waarin het boek werd vervaardigd, verkocht en gelezen. Boekarcheologie steunt zwaar op de bewaarders en bewakers van de handschriften. Kundige conservatoren en specialisten ontsluiten manuscripten in catalogi die een onmisbaar uitgangspunt zijn voor verder wetenschappelijk onderzoek (Gruijs, 1971, p. 19).

Waar Gruijs in 1971 al voorzichtig speculeert over de toegevoegde waarde die een ‘electronisch geheugen’ zou hebben waar de details van internationale catalogi een uitkomst kunnen bieden voor eenieder die zich bezighoudt met manuscripten, is dit anno 2024 geen speculatie meer. Universiteitsbibliotheken maken al veelvuldig gebruik van digitale catalogi en digitaliseren manuscripten en oude drukken (als de staat van het boek dat toelaat). De digitale catalogi en scans verbeteren de toegankelijkheid voor iedereen en zorgen voor betere preservatie van het materiële object, aangezien het minder gehanteerd hoeft te worden.

Zo is ook HS 194 in scans online te vinden onder de titel *Liber precum* (z.d.). Met de summiere informatie van de online catalogus zou men bijna wegklikken om een van de visueel interessante topstukken van de bibliotheek in te zien. Deze minimale weergave had ertoe kunnen leiden dat dit manuscript door onderzoekers over het hoofd zou worden gezien. Wat hier dan toch opvalt, is de kort opgesomde geschiedenis van het manuscript: ‘Robert Darcy (16e eeuw); Richard Lechmere, 1553, John Coore’.

Een uitgebreidere beschrijving van het manuscript vindt men dan ook terug in de catalogus van Gerda C. Huisman (1997) en het artikel van László Sándor Chardonens en Rosanne Hebing (2011). In de beschouwing van de fysieke kenmerken van HS 194 volgens de eerder verschenen literatuur, zal de focus voornamelijk liggen op de kenmerken die bijdragen aan de contextualisering in een historisch perspectief.

1.1 MATERIËLE BESCHRIJVING VAN HET MANUSCRIPT

Het perkamenten manuscript HS 194 bestaat uit 196 bladen van circa 125×85 mm met een nogal wisselende bladspiegel, tussen de 70×85 en 43×59 mm, respectievelijk tussen de 10–18 regels per blad (Huisman, 1997, p. 107). Als dekblad en eerste schutblad zijn bladen met Engelse recepten tegen doofheid gebruikt, waarvan Bunt (1985) opmerkt dat ze een latere toevoeging – uit het begin van de zestiende eeuw – zijn aan het manuscript zijn dat initieel niet aan het manuscript verbonden was. Op het laatste schutblad staat een prijs en een notitie: “payde for helynge” [*paid for healing* – ‘betaald voor genezing’], wat kan refereren aan de recepten tegen doofheid. Deze notities, de recepten en de toevoeging van Robert Darcy’s naam worden op basis van het schrift allemaal in het begin van de zestiende eeuw gedateerd. Hoewel de naam van Robert Darcy in een andere hand is geschreven, is het mogelijk om deze tekst met elkaar te verbinden door de tijd waarin ze zijn geschreven (Chardonens & Hebing, 2011, p. 21). De manier waarop ze met elkaar in verbinding staan, wordt echter niet verduidelijkt door alleen het manuscript.

Het manuscript bevat zevenentwintig devotionele teksten¹ die gebruikt kunnen worden om het christelijke leven te overdenken. Chardonens en Hebing (2011, p. 33) constateren dat de taal waarin de gebeden zijn geschreven, varieert. De voornaamste en langste gebeden zijn geschreven in het Latijn, zoals het *Psalter of Our Lord*. Andere teksten vertonen *code switching*, waarbij het misgebed hoofdzakelijk is geschreven in het Engels, met vaste gebeden en psalmen in het Latijn.

In de catalogus van 1997 stelt Huisman (1997, p. 107) dat het boekje is vervaardigd na 1413. Ze doet dat op basis van de aanwijzing in de tekst op blad 84r die verwijst naar koning Hendrik V (1413–1422). Chardonens bear-gumenteert echter dat we in HS 194 te maken hebben met een composiet, omdat het manuscript bestaat uit 11 codicologische eenheden, verdeeld over 25 katernen.² De composiete structuur van HS 194 illustreert het dynamische

¹ Opsomming van deze teksten volgens Chardonens: de rozenkrans van Maria, gebeden, meditatie en voordrachten (naar Maria, God, Jezus, de crucifix, de Heilige Drie-eenheid, heiligen, de Aartsengelen, de negen orden van engelen, het sacrament), de lithanie van Maria, het korte en lange getijdengebed van de Heilige Geest, het *Abbreviated Psalter of St. Jerome*, de *Psalms of the Passion*, het laatste hoofdstuk van de *Contemplations of the Dread and Love of God*, het *Psalter of Our Lord*, twee beschermende spreken en twee Ave Marias.

² De collatieformule volgens Chardonens, waarbij asterisk de scheiding tussen eenheden aangeven: $1-4^8 (32) * 5^8 (40) * 6-7^{10} (60) * 8-12^8, 13^4 (104) * 14^8$ plus 1 na 8 (113) * 15^{10} zonder 9 en 10, $16^8 (129) * 17^8, 18^2$ plus 1 na 2 (140) * $19^8 (148) * 20-22^8 (172) * 23^8, 24^{10} (190) * 25^8$ min 1 na 1, en half (verticaal) van fol. 6 (196), met fol. 7 als dekblad.

karakter van dit handschrift, waarbij waarschijnlijk meer scribenten ingezet werden. Een aanwijzing hiervoor is dat een nieuw onderdeel van de tekst op een nieuwe pagina begint. De moderne lezer zal hier geen twee keer over nadenken, maar bij het maken van een manuscript is dit een indicatie dat er verschillende scribenten aan het werk waren en dat we hier te maken hebben met een document dat niet in één proces is gemaakt. In plaats van het volgende onderdeel van het manuscript door te laten lopen op hetzelfde fol., eindigt een onderdeel met een blanco blad. Dit is een indicatie dat de scribent klaar was met zijn onderdeel en dat er nog geen plan was voor de tekst die daarop moest volgen. Het idee dat HS 194 een composiet is, wordt verder ondersteund door de verschillen tussen de codicologische eenheden in bijvoorbeeld schrift, decoratie en kwaliteit van het perkament. Daarnaast lijkt de wisselende bladspiegel erop te wijzen dat de scribenten hun activiteiten niet op elkaar afstemden, maar dat het boek later is bijgesneden tot zijn huidige vorm (Chardonens & Hebing, 2013, p. 23). Deze complexiteit is kenmerkend voor middeleeuwse manuscripten en laat zien hoe HS 194 meer dan slechts een tekstuele analyse verlangt.

Men kan niet met zekerheid bevestigen dat het hele manuscript is geproduceerd na 1413, aangezien de verschijningsvorm van het manuscript dat we vandaag in handen hebben pas later tot stand kwam. Dit hele modulaire proces van verzamelen, aanpassen en veranderen toont het flexibele karakter van gebedenboeken zoals HS 194; een eigenaar kon de inhoud van een manuscript manipuleren zodat het paste bij zijn of haar eigen wensen. Waar een psalmenboek werd gelezen van begin tot eind, kon het ook van begin tot eind in één proces worden geschreven. HS 194 is echter een getijdenboek, in het Engels beter bekend als een *book of hours* of een *primer* (Chardonens & Hebing, 2011, p. 33) en in de catalogus van Huisman (107) beschreven als *liber precum*. Uit gebedenboeken werden slechts de teksten gelezen die voor dat moment geschikt waren, zoals de *Hours of the Cross* lezen in de Goede Week. De samenstelling van een gebedenboek werd hevig beïnvloed door de persoonlijke voorkeur en wensen van de eigenaar en, in tegenstelling tot een psalmenboek, is bijna geen enkel gebedenboek identiek (Rudy, 2016, p. 2).

Bij het overlijden van de eigenaar werd het manuscript vaak doorgegeven aan nabestaanden, die het naar smaak kon aanpassen. Dit ondersteunt het idee dat een gebedenboek als HS 194 aan veel veranderingen onderhevig is. Daarnaast speelde de toenemende geletterdheid van de dertiende tot en met vijftiende eeuw een rol, waardoor de vraag naar gebedenboeken toenam en de

productie in kleinere segmenten werd uitgevoerd zodat het later bijeengebracht kon worden tijdens het binden.³

Hoewel er dus nog steeds vragen zijn over de initiële productie van de afzonderlijke codicologische eenheden, zijn er ook overeenkomsten tussen de eenheden die ons antwoorden bieden. De vele gebeden in Engels, de verwijzing naar koning Hendrik V, de Engelse eigenschappen in het schrift en decoraties plaatsen de productie van de codicologische eenheden in Engeland (Chardonens & Hebing, 2011, p. 22). Het manuscript verbleef nog lange tijd in Engeland, zoals bewezen met de eerste eigendomskenmerken die stammen uit 1550, de schutbladen bij de herbinding in Engelse taal en de laatste eigendomskenmerken uit 1897 die ook in het Engels zijn geschreven.

De meer specifieke lokaliteit van enkele eenheden wordt bevestigd door de eigendomskenmerken van Richard Lechmere, die op fol. 113v schrijft: 'Hanligh/1550/Richard Lechmere/his booke/†'. Hiermee wordt Richard Lechmere (overleden 1568) geïdentificeerd als de eerste eigenaar op schrift van HS 194. Deze lange traditie van aantekeningen zorgt ervoor dat het manuscript nog lang een levend document blijft; het is niet alleen een middeleeuws document, maar ook een achttiende- en negentiende-eeuws document. Deze lagen van inscripties en aantekeningen zullen een traditie van eigendom binnen de familie weergeven en behoeft nader onderzoek.

2. GEBRUIKSSPOREN IN HS 194

HS 194 kan vanuit verschillende invalshoeken belicht worden, waarvan de unieke inhoud van de gebeden en hun samenstelling in het composiet bijzonder interessant zijn. De gebedsinstructie van St. Ursula krijgt bijvoorbeeld een nieuwe context en betekenis door de beschermende gebeden die eromheen worden geplaatst (Chardonens & Driesen, p. 726).

De voornaamste focus van dit artikel zal echter liggen op de gebruikers en eigenaars door de eeuwen heen die fysieke sporen in het manuscript hebben achtergelaten. De materiële details geven inzicht in de reis die HS 194 heeft afgelegd om uiteindelijk in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen terecht te komen, zowel de fysieke reis van Engeland naar Nederland als de reis door de handen van gebruikers. Hieronder wordt dieper ingegaan op de gebruikssporen in het manuscript en wat deze ons vertellen over de mensen die het boek gebruikten.

³ (Rudy, 2016, p. 3); met de notitie dat ze hier spreekt over Nederlandse gebedenboeken.

2.1 GEBRUIKSSPOREN PRE-COMPOSITE STAAT: VIJFTIENDE EN ZESTIENDE EEUW

De eerste gebruikssporen van HS 194 worden in het bijzonder begelicht, gezien de modulaire methode waarin gebedenboeken werden samengesteld, vooral na 1390. Vanaf dat moment nam de geletterdheid van de relatief nieuwe handelaarsklasse toe, wat leidde tot een toenemende vraag naar betaalbare gebedenboeken. Dit modulaire karakter brengt echter een uitdaging met zich mee, want hoewel de codicologische *unit*⁴ 4 8–128⁸, 13⁴ (104) nu gedateerd kan worden, geldt dit niet automatisch ook voor de rest van het manuscript (Chardonnnens & Hebing, 2011, p. 28). Huisman dateert onterecht op basis van deze vermelding van Hendrik V in deze codicologische unit het hele manuscript na 1413 op, wat niet aannemelijk is.

Op basis van de kwaliteit van perkament, schrift, inhoud en decoratie worden 11 *units* onderscheiden. Voordat deze eenheden in het begin van de zestiende eeuw samen werden gebonden tot het composiet dat nu HS 194 is, kan men niet vaststellen of deze eenheden eerder al iets met elkaar te maken hebben gehad. Deze eerste gebruikssporen zullen dus meer informatie geven over de *unit* waarin ze voorkomen dan over het manuscript als geheel.

Het eerste spoor van een persoon nagelaten in HS 194 vinden we op fols. 154^v–155^r (*unit* 9). De tekst is opgedragen aan Margaret (*me famulam tuam Margaretam*) en haar naam is terug te vinden in de Tweeëntwintig Gebeden. Een verklaring voor haar naam is dat dit deel van het manuscript aan haar is opgedragen, maar dat lijkt in HS 194 niet het geval omdat dit de enige plek is waar we haar naam lezen. Op andere plekken in het manuscript worden gebeden zonder dergelijke opdracht vermeld. Het opschrijven van namen was gebruikelijker in de elfde eeuw, waarbij de gebruiker zijn of haar naam invoegde in de tekst en daarmee ook het geslacht en vervoeging aanpaste in het gebed (Heulwen Thomas, 2011, p. 121). Daarnaast werden dit soort manuscripten vaak ook op andere manieren gepersonaliseerd, bijvoorbeeld met verluchting die de persoonlijke voorkeuren van de gebruiker weerspiegelde en soms het portret liet zien.

In het geval van deze *unit* in HS 194 zijn verder geen dergelijke vormen van personalisatie te zien. Het manuscript is slechts sober verlucht met rode en blauwe kapitels en het schrift begint met het tijdrovende luxeschrift de Textualis Formata, maar gaat geleidelijk over in een eenvoudiger te schrijven Textualis Libraria (Chardonnnens & Hebing, 2011, p. 25). De vermelding van

⁴ Vanaf hier '*unit(s)*' als het gaat om een deel van het manuscript dat codicologisch gezien bij elkaar hoort.

Margaret lijkt in deze tekst meer op een vergissing van de scribent dan op een bewuste opdracht van een zekere Margaret.

De volgende gebruikssporen in chronologische volgorde zijn afkomstig van de familie Lechmere, vastgelegd door Richard Lechmere. Zoals eerder genoemd, vermeldt Richard op 113^v: ‘Hanligh/1550/Richard Lechmere/his booke/†’, aan het eind van *unit* 5 die het gebed ‘The Fiftien O(ration)es of St. Bridget’ bevat. De gebeden van St. Bridget werden opgesteld in de veertiende eeuw en bleven nog tot in de zestiende eeuw in gebruik, ondanks het schisma tussen de Anglicaanse en Roomse kerk (Gebhart).

Naast deze eerste vermelding uit 1550, schrijft Richard Lechmere nog een paar keer zijn naam in het manuscript, steeds op de lege bladen die een *unit* afsluiten, respectievelijk *unit* 2 (Six suffrages), *unit* 5 (Fifteen Os of St. Bridget), *unit* 6 (Abbreviated Psalter of St. Jerome and prayer) en *unit* 11 (alleen eigendomsnotities). Op basis van het handschrift kan men concluderen dat de eigendomsnotities op fols. 40^v, 113^v, 129^r door dezelfde persoon zijn geschreven. De naam ‘Richard Leremere’ op 194^r lijkt door een andere hand te zijn geschreven, wat wordt ondersteund door de afwijkende spelling van de achternaam ten opzichte van de rest van de eigendomsnotities die ‘Lechmere’ met CH spellen. Aangezien dit een apart bijgevoegd katern is zonder gebeden, is het mogelijk dat deze *unit* is toegevoegd bij het compileren van het manuscript.

De eigendomsnotities op de verschillende plekken in het manuscript suggereren dat Richard Lechmere in het bezit was van de afzonderlijke *units* waaraan hij zijn naam toevoegde, maar dat het gezien de modulaire aard van een gebedenboek uit zijn tijd allerm minst aannemelijk is dat hij alle *units* had.

2.2 RICHARD LECHMERES FAMILIE: DE EERSTE VERSCHUIVING IN FUNCTIE

Richard Lechmere is nauw verbonden aan het manuscript, op verschillende plekken komt zijn naam terug. Op fol. 113^v specificceert hij ook zijn verblijfplaats ‘Hanligh’, waardoor het eenvoudiger wordt om de notities aan hem te koppelen. Richard Lechmere (overleden 1568) stamde uit de oude familie Lechmere, die van oudsher in het bezit was van een klein administratief gebied (*parish*) in Hanley-Castle. Dit werd later Severn-End genoemd, maar daarvoor was het bekend als ‘Lechmere’s Place’ of ‘Lechmere’s Field’ (Shirley, 1883, p. 9). De eerste vermelding van zijn familienaam dateert uit de tijd van Edward I van Engeland (1239–1307), maar waarschijnlijk bestond de familie al langer.

De naam van de familie geeft reden tot speculatie dat deze familie oorspronkelijk uit de Lage Landen komt. Het woord ‘Lech’ zou verwijzen naar de rivier de Lek, een zijtak van de Rijn. Volgens deze theorie zou de familie ‘de Lechmere’ met Willem de Veroveraar (c. 1028–1087) naar Engeland zijn gekomen. Andere gronden voor de buitenlandse herkomst van deze familie zijn bijvoorbeeld het gebruik van het prefix ‘de’ – iets wat latere generaties zouden loslaten – en het feit dat er behalve *Lechmere Heath* in Hertfordshire geen plaatsen in Engeland zijn met deze naam.⁵

Richard Lechmere komt uit een welgestelde familie, en onder zijn hoede breidde de familie hun vermogen verder uit, zo leest men terug in de brieven van zijn nakomeling *Judge, Sir Nicholas Lechmere* (Shirley, 1883, p. 12). Deze uitbreiding kwam onder andere door de erfenis van zijn partner Margery, dochter van rechter Thomas Rocke of Ripple, en zijn vriendschap met Edmund Bonner, bisschop van Londen. Richard Lechmeres enige zoon, Edmund Lechmere (1550–1616) werd vermoedelijk naar deze bisschop vernoemd.⁶

In de notities van Richard Lechmere zijn verschillende doelen te onderscheiden. De eenvoudigste notitie staat op 129^r, waar hij slechts zijn naam en het jaartal noteert. Net als de notitie op 113^v zijn dit eigendomskenmerken; met deze aantekeningen gaf hij aan wie de eigenaar van dit (deel van het) manuscript was.

Op fol. 40^v neemt de notitie een vroege vorm van een familiechroniek aan. Richard noteert de naam van zijn vader Thomas boven zijn eigen naam, en de naam van zijn zoon Edmund onder zijn naam. Hiermee markeert hij een verschuiving van functie in het manuscript: van religieus gebruiksvoorwerp naar een middel om familiegeschiedenis vast te leggen. Dit wordt ondersteund door de afstand die Richard zelf heeft tot het gebedenboek; de oudste delen van het gebedenboek zijn nu al ongeveer 100 jaar oud en ongewijzigd gebleven, waardoor ze mogelijk minder geschikt waren voor contemporair gebruik. Dit gebruik is echter niet uit te sluiten, aangezien Edmund rooms-katholiek was (waarschijnlijk net als zijn vader), ondanks de onrust binnen de kerk: “In their [Edmund and Anne, his wife] days the estate received much diminution, partly

⁵ Andere stemmen gaan op voor de veronderstelde herkomst van de familie uit Bretagne. Deze argumenten vinden hun basis in de heraldiek in het wapenschild van de familie Lechmere – twee pelikanen die zichzelf verwonden. *Lech* betekent in Oud-Bretons ‘liefde’ en *mere* betekent ‘moeder’, wat verband houdt met het symbool van een pelikaan die zichzelf verwondt om haar jong te voeden met haar bloed. Deze theorie lijkt minder logisch, aangezien dit wapenschild pas in de late vijftiende eeuw werd aangenomen door de familie.

⁶ Shirley suggereert dat de naam Edmund geleend is naar Bisschop Bonner, waarschijnlijk zijn peetoom.

by their religion (he was Roman Catholic) ... but chiefly by their superfluous housekeeping" (*Parishes: Hanley Castle*, z.d.).

De geboorte van zijn zoon Edmund in 1550 gaf Richard wellicht de aanleiding om de familiegeschiedenis vast te leggen. De keuze voor een middeleeuws gebedenboek van vóór het schisma tussen de Anglicaanse en Roomse kerk kan een bewuste keuze zijn geweest van Richard Lechmere, waarmee hij zichzelf en zijn familie op een bepaalde manier positioneert. De identiteit van adellijke families werd gevormd door de herinnering aan hun voorouders, waaraan ze eer en status ontleenden. Zodoende horen de memoriepraktijken en de eer van het huis noodzakelijkerwijs bij elkaar (Reinders, 2017, p. 418).

2.3 ZEVENTIENDE EEUWSE SPOREN

Na de sporen van Richard Lechmere blijft het lang stil in het manuscript. De naam van Robert Darcy, die zichzelf voor in het manuscript heeft vereeuwigd, is niet te herleiden tot de familie Lechmere. Daarom wordt hij buiten verdere analyse gelaten wegens gebrek aan informatie. In deze stille periode betreffende notities is het manuscript waarschijnlijk in zijn huidige volgorde samengesteld. Dergelijke stilte is niet ongebruikelijk in persoonlijke documenten, zoals bijvoorbeeld bij een album amicorum. Hierin is te zien dat er een periode optreedt na het overlijden van een bezitter, waarin men nog niet voldoende afstand had van de originele bezitter om een album te zien als een herinneringsobject (Reinders, 2017, p. 424).

Hoewel Richard Lechmere een begin maakte met het gebruik van het manuscript als familiedocument, is het mogelijk dat zijn directe nakomelingen het vooral beschouwden als een object van persoonlijke herinnering en (nog) niet als familie-erfstuk. De volgende gedateerde toevoeging komt uit 1703 door de hand van Charles Lechmere op fol. 40^v:

*Charl Lechmer?8 20 8ste
1703. Son of Tho: Lechmere
??93 of the Middle Temple
Who is likewise of the –
same society – now in
the possession of Arthur
Freeman 20q. Who is
likewise of the same socity*

Het eerste deel van dit citaat is waarschijnlijk geschreven door Charles Lechmere, de (klein) zoon van Thomas Lechmere (Shirley, 1883, p. 23). Het blijft onduidelijk of het hier gaat over de vader van Charles Lechmere (overleden 1703) of zijn grootvader (overleden 1676), aangezien beide mannen de naam Thomas droegen.

Op basis van het handschrift op fol. 40v en de notitie ‘Tho: Lechmere/of the Middle Temple’ op fol. 194^r heeft Thomas Lechmere zijn eigen naam in het manuscript geschreven, waarna het manuscript is geërfd door zijn (klein)-zoon. Thomas Lechmere, lid van de Middle Temple, is de eerste nakomeling die met zijn notities de herdenkingsfase van zijn voorvader Richard Lechmere doorbreekt. Mogelijk schreef hij zijn eigen naam op de laatste pagina omdat het gebruikelijk is om een eigendomskenmerk voor- of achterin een boek te noteren, of omdat hij zich hier wilde associëren met zijn voorvader Richard Lechmere. Op dezelfde manier verbindt zijn (klein)zoon Charles zich met zijn voorouders door zijn naam met genealogische details op dezelfde pagina te noteren.

Bij de verdeling van erfenissen kunnen veel factoren meespelen, maar een mogelijke reden dat dit gebedenboek bij de jongere broer Thomas Lechmere (overleden 1676) terecht kwam en niet bij de erfgenaam van Severn’s End, Sir Nicholas Lechmere (1613–1701), kan liggen in hun religieuze overtuigingen. Sir Nicholas Lechmere stond bekend om zijn uitgesproken anti-katholieke standpunten (*whig*) (Hanley Parish, z.d.), terwijl over de religieuze voorkeuren van Thomas Lechmere weinig bekend is, waardoor er ruimte is voor speculatie.

Ondanks de verschillen die ontstonden in generaties, zijn er ook overeenkomsten tussen de takken van de Lechmere-familieboom. Thomas Lechmere en zijn (klein)zoon Charles benadrukken beiden dat ze tot de ‘society of the Middle Temple’ behoren, wat hen in een traditie van rechters en advocaten plaatst, net als veel anderen in hun familie.

Op dezelfde pagina noteert Arthur Freeman zijn eigendomskenmerk: ‘Now in possession of Arthur Freeman 20q, who is likewise of the same socity’. Arthur Freeman lijkt geen directe familie te zijn van de Lechmeres, maar hij was waarschijnlijk wel bekend met Thomas en Charles Lechmere. Zijn notitie volgt op dezelfde pagina en met dezelfde bewoording als die van Charles, wat suggereert dat hij zich op zijn minst met Charles associeerde. Helaas bieden latere gebruikers van het manuscript geen verdere opheldering over zijn rol.

2.4 LATERE GEBRUIKERS: NEGENTIENDE EEUW

Wederom treedt er stilte op; na de notities van Charles Lechmere zwijgen de eigenaren van het manuscript op het perkament. Waar er tot nu toe alleen mannen notities in het gebedenboek hebben geschreven, breekt nu een vrouw de stilte; Isabella Frederica Coverdale. Het manuscript werd in de negentiende eeuw in een leren band gebonden, waar versierde houten platten op waren aangebracht (Chardonens & Hebing, 2011, p. 31). Het ondertussen al eeuwenoude manuscript wakkerde haar interesse aan om zich te verdiepen in de geschiedenis van het manuscript, en daarmee in haar eigen familiegeschiedenis. Hoewel ze haar interesse niet motiveert, laten haar gedetailleerde notities zien dat ze toegewijd en nauwkeurig onderzoek deed. In drie verschillende stijlen maakt ze notities tussen het moment dat ze het manuscript kreeg in 1855 en haar overlijden in 1867. Hoewel ze haar aantekeningen niet voorziet van een datum, zijn ze te rangschikken van minst persoonlijk naar meest persoonlijk.

De aantekeningen die het minst persoonlijk in toon zijn, zijn de notities in blauwe pen op fols. 39^v, 40^v en 113^v. In deze aantekeningen analyseert ze de eerdere notities in het manuscript en geeft ze aanvullende informatie voor reeds genoemde namen, zoals die van Richard en Edmund Lechmere. In deze aantekeningen is haar stijl kort en feitelijk, ze beperkt zich tot de belangrijke jaartallen en nakomelingen. Een voor de hand liggende reden hiervoor is mogelijk het gebrek aan gedetailleerd bronmateriaal, aangezien de archieven weinig extra informatie aan het licht zullen brengen. De aanvullende details schrijft ze dicht op de originele aantekeningen van de Lechmeres, zo mogelijk op dezelfde pagina zoals te zien is op fol. 113^v.

De tweede set aantekeningen zijn de notities op fol. 60^v over de eerste helft van de negentiende eeuw. Hier analyseert I. F. Coverdale de meer recente geschiedenis en zet de parentelen van haar grootouders en ouders uiteen. Hierin specificeert ze niet wie het boek bezat en haar toon blijft nog steeds vrij feitelijk. Een opvallend feit is dat ze hier al beschrijft hoe ze in 1855 het boek van haar zus Marianne Mein (*née* Coore) kreeg, maar dat ze over deze gebeurtenis in derde persoon spreekt:

Marianne Mein daughter
of J.R. Coore & his wife
Isabella, gave this book
to Isabella Frederica Coverdale
eldest daughter of the

above mentioned J.R. Coore
& his wife Isabella

Dit gedeelte is al minder feitelijk dan haar notities bij de familie Lechmere, maar wekt nog steeds de indruk van afstand.

De afstand in toon verandert op fols. 187^r en 187^v. I. F. Coverdale plaatst hier alle stukjes van de genealogische puzzel bijeen en spreekt in termen als ‘my grandmother’ en ‘my Father’. Deze persoonlijke toon verradt dat het manuscript steeds minder een onderzoeksobject is voor haar en steeds meer een deel van haar eigen geschiedenis. Zodoende voegt ze haar eigen informatie ook toe en legt ze uit hoe het manuscript vanuit de Lechmere familie in haar familie terecht kwam. Ook noteert ze hier haar eigen toevoeging aan het grotere verhaal van haar familie, haar dochter Isabella Tomkyns:

1864

Isabella Tomkyns
only child of the
above mentioned
I.F. Coverdale and
the Ref. John Tomkyns

Na de dood van I. F. Coverdale voegde haar dochter Isabella Tomkyns, nu eigenaar van dit manuscript, op dezelfde pagina de notitie toe: ‘I.F. Coverdale died 1867’. Isabella Tomkyns laat geen lange stilte vallen, maar begint direct met schrijven in dezelfde drie stappen waarin haar moeder schreef. Het is mogelijk dat ze het proces van haar moeder overnam, aangezien ze al geboren was in de periode dat I. F. Coverdale de geschiedenis van het manuscript onderzocht en dat proces mogelijk van dichtbij heeft meegemaakt.

Op fol. 60^v maakt Isabella Tomkyns Dent notities tussen haar moeders aantekeningen, voornamelijk aanvullingen zoals specifieke jaartallen en feitelijke details. Ze zet het onderzoek voort en zoekt de verbinding tussen de geschiedenis van de Coores en de Lechmeres, gebaseerd op de Coore familie-*vault*. Ze noteert haar bevindingen feitelijk op fols. 192^v en 193^r. In dezelfde feitelijke stijl maakt ze op fol. 188r aantekeningen over haar eigen leven: haar geboorte in 1847, haar huwelijk met Henry Francis Deut in 1870 en de geboortes van haar kinderen Bertie Coore Deut (1872) en Edmund Lechmere Deut (1887).

Haar meest persoonlijke en laatste bijdrage op fol. 193^v dateert uit 1897, waarin ze specificeert dat het portret van Anne Lechmere, geschilderd door de schilder (George) Romny nu in haar bezit is ‘his Gt granddaughter Isabella Dent of Menethorpe C York’.⁷ Hoewel Isabella in deze notitie niet dezelfde persoonlijke noot aanslaat als haar moeder, verschaft ze de bijzondere informatie dat zij en het manuscript in 1897 in Yorkshire terecht zijn gekomen. Dit is de laatste toevoeging aan het manuscript voordat het in Nijmegen terechtkomt.

2.5 ISABELLA FREDERICA COVERDALE EN ISABELLA DENT:

TWEEDE VERSCHUIVING IN FUNCTIE

In de handen van Isabella Frederica Coverdale en haar dochter Isabella Tomkyns Dent krijgt het manuscript een nieuwe functie: een *livre de raison* of een boek dat familiedetails bijhoudt. Hoewel Richard Lechmere hier al een begin aan maakte, zorgen de nauwkeurige aantekeningen van Coverdale en Dent ervoor dat de losse namen en jaartallen met elkaar verbonden worden tot een samenhangend verhaal. Hun inspanningen tonen een duidelijke intentie om de familiegeschiedenis op gestructureerde wijze door te geven aan de toekomst.

De motivatie van Coverdale om dit onderzoek te doen, kan verklaard worden door de persoonlijke drijfveren die vaak een rol spelen bij het onderzoek naar familiegeschiedenis. Het onderzoek naar eigen genealogie is vaak een manier om een dieper begrip van zichzelf te ontwikkelen door de wortels van het verleden te verkennen (Bottero, 2013, pp. 4–7). Voor Coverdale en Dent, die geen directe afstamming hadden van de Lechmere-familie maar toch een sterke genealogische band voelden, was dit manuscript waarschijnlijk een tastbare verbinding met die afkomst. Deze band versterkte hun motivatie om de familiegeschiedenis te documenteren en door te geven.

Beide vrouwen, die zelf niet de naam Lechmere of Coore droegen, voelden zich toch sterk verbonden met de geschiedenis van deze families. Dit sluit aan bij thema's die vaker voorkomen binnen onderzoek naar familiegeschiedenis: het personificeren van het verleden en het reconstrueren van verhalen over

⁷ Hoewel het niet bekend is waar het portret van Anne Lechmere is, is het wel aannemelijk dat het bestaat. Bij een recente veiling is het ‘Portrait of John Coore in a dark blue coat and red-faced collar, 1797’ aangeboden. Het is aannemelijk dat dit portret ooit vergezeld werd door een gelijkend portret van zijn echtgenote.

voorouders. Het geeft een gevoel van voldoening om onderzoek te doen naar eigen familierelaties en daar iets tastbaars voor terug te vinden.

Het werk van Coverdale en Dent weerspiegelt hun verlangen om hun identiteit vast te leggen en een narratief te creëren dat de toekomstige generaties helpt te begrijpen waar ze vandaan komen. Hun toegewijde onderzoek herstelt veel verloren informatie, of vult de gaten zo goed mogelijk op. Hun bijdragen aan het manuscript dragen niet alleen hun herinnering, maar ook het bewijs van hun genealogische interesse en prestaties.

2.6 EERSTE VERZAMELAARS: TWINTIGSTE EEUW

Na de laatste inscriptie van Dent verlaat het manuscript de familie en komt het terecht in de bibliotheek van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Sporen hiervan zijn zichtbaar op het eerste dekblad: de stempel 'Ex Libris Universitatis Noviomagensis' is daar aangebracht, samen met de nummering van het manuscript (HS 194) in potlood. Bovendien zijn de folia van het manuscript met potlood genummerd.

Concrete bronnen voor hoe het manuscript in Nijmegen terechtkwam en werd verworven door de universiteit blijft uit, aangezien de archieven van de universiteit en bibliotheek vernietigd werden door een bombardement van de geallieerden op de stad in 1944. Dit bombardement was niet gericht op de archieven, maar de onervaren geallieerde vliegers probeerden de Nijmeegse spoorwegen te raken omdat de Duitsers deze gebruikten voor goederentransport (Kokke, 2009). Men neemt over het algemeen aan dat het manuscript tussen de oprichting van de universiteit in 1923 en de bombardementen in 1944 in de collectie is opgenomen (Chardonens & Hebing, 2011, p. 31). Het is echter mogelijk op basis van de tijdsperiode en het manuscript enkele hypothesen te stellen.

De relatieve eenvoud van het manuscript, zonder uitgebreide verluchtingen, zou een verklaring kunnen zijn voor het uitblijven van een eerdere verkoop van het manuscript door de familie. Het ongetrainde oog van de negentiende-eeuwse verzamelaar kan bij een met goudblad versierd manuscript eenvoudig vaststellen dat het gaat om een kostbaar kunstobject. Deze gebedenboeken werden vaak speciaal gekocht voor deze decoratie, te zien aan het feit dat deze bladen uitgescheurd en apart vertoond werden (Rudy, 2016, p. 4). De overlevering van HS 194 in zijn huidige vorm zonder fragmentering is te danken aan de bescheidenheid van het manuscript en de persoonlijke waarde

voor Isabella Tomkyns Dent. Hoewel er geen fysiek bewijs van eigenaarschap na 1897 is, lijkt het aannemelijk dat het manuscript tot haar dood in 1908 in ieder geval in bezit van de familie is gebleven.

De verwerving van dit middeleeuwse manuscript door een bibliotheek in de vroege twintigste eeuw past binnen de bredere context van de Nederlandse verzamelcultuur, waarin de waardering voor Middeleeuwse kunst en manuscripten toenam. In de negentiende eeuw begon de groei van deze interesse en deze ontwikkeling zette zich verder door in de twintigste eeuw. Verzamelaars handelen op internationale schaal in interessante objecten, met als doel om het gevoel van Nederlandse nationaliteit te versterken. Hoewel HS 194 niet expliciet binnen dit patriottische kader past, leidde de toenemende interesse wel tot verder onderzoek en kennis van Middeleeuwse objecten, wat resulteerde in een bredere internationale waardering voor dergelijke manuscripten, zelfs wanneer ze niet rijk verlucht waren (Kruijsse, 2002).

De opname van HS 194 in een Nederlandse collectie weerspiegelt die tijdsgeest, maar de exacte redenen voor deze migratie van Engeland naar Nederland blijven speculatief. Werd het manuscript aangekocht met het oog op conservatie en wetenschappelijk onderzoek? Of probeerde de familie Dent bewust het manuscript na te laten aan de eerste katholieke universiteit van Nederland, mogelijk vanwege hun familiebanden met de Lechmeres? Helaas biedt het beschikbare bronnenmateriaal hierover geen sluitende antwoorden.

De meest recente aanpassing aan HS 194 werden uitgevoerd in 1974 door de Benedictijnse zuster en restauratrice Lucie Grimbère (Chardonnes & Hebing, p. 31). Grimbère was gespecialiseerd in het restaureren van Middeleeuwse manuscripten en volgde in haar werk nauwgezet de methoden van de oorspronkelijke Middeleeuwse binders. Haar aandacht voor de kleinste details, haar respect voor de geschiedenis en haar authentieke methode zonder gebruik van moderne technieken en chemische experimenten, maakten haar tot een belangrijke pionier voor de restauratie van boeken in Nederland (Korthagen, 2016, p. 251). Ze verving de negentiende-eeuwse binding, die niet origineel was voor het manuscript, voor een binding die nauwer aansloot bij de vijftiende-eeuwse oorsprong van het manuscript (Chardonnes & Hebing, 2011, p. 32).

2.7 RADBOUD UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK, NIJMEGEN: DERDE VERSCHUIVING IN FUNCTIE

Katherine M. Rudy (2016, p. 4) wekt de suggestie dat een manuscript onveranderd blijft wanneer het onderdeel wordt van een publieke collectie: “When a manuscript enters a public collection, it is stabilized, preserved, frozen.” Hoewel het primaire doel van conservatie is om een manuscript te stabiliseren, klopt het niet helemaal dat HS 194 volledig onveranderd blijft wanneer het wordt opgenomen in de collectie van de Radboud Universiteitsbibliotheek.

Een duidelijk voorbeeld hiervan is de restauratie van de band; dit is een bewuste ingreep die bedoeld was om het object beter te kunnen bewaren en te onderzoeken. De hypothetische midden-vijftiende-eeuwse binding van HS 194 geeft een beter beeld van een kaft die mogelijk om het manuscript zou hebben gezeten. Een ander voorbeeld van verandering van het manuscript in de collectie is de nummering van de folia die met potlood zijn aangebracht. Dit zorgt ervoor dat er eenvoudiger onderzoek kan worden gedaan, zonder dat het manuscript permanent beschadigd wordt.

Uit deze sporen blijkt dat het conserveren en stabiliseren van een manuscript niet altijd betekent dat het volledig onveranderd blijft. De toevoegingen aan het manuscript uit de tijd in Nijmegen zijn bewuste keuzes die bijdragen aan de toegankelijkheid en bruikbaarheid van HS 194, zonder afbreuk te doen aan de historische waarde. Dit proces laat zien dat zelfs na de opname in een publieke collectie er wijzigingen aan het manuscript worden toegevoegd en dat een manuscript niet geheel ‘bevoren’ wordt. De laatste functieverschuiving is die naar archiefdocument en onderzoeksobject.

3. DISCUSSIE EN CONCLUSIE

Dit artikel geeft een analyse van gebruikssporen in het manuscript HS 194, waarin de verschuivende functies van het manuscript centraal staan. De provenance en de functies worden gedetailleerd geanalyseerd en in de bredere histeriografische context geplaatst. Het oorspronkelijke gebruik als religieus gebedenboek transformeert naar een document dat ook dient voor het vastleggen van familiegeschiedenis, met name binnen de Lechmere-familie. Deze verschillende functies roepen vragen op over de sociale en culturele context waarin dergelijke manuscripten werden gebruikt. De keuze om genealogische

informatie in een gebedenboek vast te leggen, illustreert de verwevenheid van religie, identiteit en traditie die voorbij de Middeleeuwse samenleving strekt. Dit fenomeen kan ook worden onderzocht in relatie tot andere manuscripten uit dezelfde periode, om met een groter corpus te analyseren of dit de norm was of dat HS 194 een uniek document is.

De benadering van dit artikel is benoemd als ‘boekarcheologisch’ om het dynamische karakter van HS 194 in het bijzonder uit te lichten. Door het manuscript te beschouwen als een levend document, ontstaat er een nieuwe rol van boeken in de geschiedenis. De naam boekarcheologie benadrukt het beeld dat een manuscript uit verschillende spreekwoordelijke aardlagen kan bestaan en wordt in dit artikel voornamelijk gebruikt als een overkoepelende term om verschillende disciplines binnen boekhistorisch onderzoek samen te scharen. Dit overkoepelende karakter kan ervoor zorgen dat de scheidslijn tussen verschillende disciplines vervaagt, maar stelt de onderzoeker in de gelegenheid om te focussen op de grotere verhalen; het verhaal dat het manuscript vertelt en hoe het manuscript past in het verhaal van de geschiedenis.

De bijdragen van Isabella Frederica Coverdale en haar dochter Isabella Tomkyns Dent illustreren hoe persoonlijke en culturele identiteit samenkomen in genealogisch onderzoek. Hun motivatie om hun familiegeschiedenis vast te leggen, weerspiegelt de bredere sociale tendens om de eigen identiteit te verkennen door middel van geschiedenis. De verschuiving van de initiële feitelijke aantekeningen naar persoonlijke aantekeningen over hun eigen levensloop benadrukken hun persoonlijke verbinding in de studie van geschiedenis. Verder onderzoek naar genealogisch onderzoek in de negentiende eeuw kan licht werpen op hoe hun persoonlijke motivatie voor identiteitsvorming past binnen de moderne tijd.

De laatste verschuiving in functie en de speculatie omtrent de migratie van het manuscript, bieden ruimte voor een bredere discussie over persoonlijke objecten binnen publieke collecties. Hoe beïnvloedt het verplaatsen van een manuscript uit een privécontext naar een publieke collectie de waarde ervan? In het licht van steeds meer manuscripten die vanuit privécollecties worden overgedragen aan onderzoeksinstanties, is dit een interessant onderwerp om te belichten.

Concluderend biedt de analyse van HS 194 niet alleen een blik op de geschiedenis van een specifiek manuscript, maar opent het ook de deur naar een bredere discussie over cultuurhistorisch onderzoek, identiteit en dynamiek in boeken. De bevindingen wijzen op de noodzaak van een interdisciplinair

onderzoeksperspectief om de rijke en complexe geschiedenis van dit soort ge-
laagde manuscripten volledig te begrijpen.

REFERENTIES

- Bottero, W. (2013). *Identity and the practice of family history*. CRESC Working Paper Series, Working Paper No. 121.
- Chardonens, L. S., & Driesen, C. (2013). A Middle English version of Saint Ursula's Prayer Instruction in Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, HS 194. *Studies in Philology*, 110(4), 714–730. <https://doi.org/10.1353/sip.2013.0027>
- Chardonens, L. S., & Hebing, R. (2011). A descriptive analysis of Nijmegen [Late Medieval English manuscript]. HS 194. Universiteitsbibliotheek, Nijmegen.
- Dijstelberge, P., & Verkruijsse, P. (2010). *De archeologie van het gedrukte boek*. Saru Uitgevers.
- Gebhart, E. (2019). *The crowne of conqueste: Political overtones and the manufacturing of Late-Medieval English Kingship in a devotional manuscript*. Columbia University, New York. <https://medren.columbia.edu/news/fifteen-oes-st-bridget-medren-alumna>
- Gruijs, A. (1971). *Codicologie of boek-archeologie?: een vals dilemma*. Radboud University Repository. <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/306538>
- Hanley Parish. (z.d.). *The Lechmere Family*. <https://www.hanleyparish.org/lechmere-family>
- Heulwen Thomas, K. (2011). *The meaning, practice and context of private prayer in late Anglo-Saxon England*. University of York.
- Huisman, G. C. (1997). *Catalogus van de Middeleeuwse handschriften in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen*. Peeters Pub & Booksellers.
- Kokke, M. (2009, 21 februari). *Bombardement geen vergissing, wel een 'faux pas'*. De Gelderlander. <https://www.gelderlander.nl/nijmegen/bombardement-geen-vergissing-wel-een-faux-pas~a9961ceb>
- Korthagen, I. (2016). Pioneering in the preservation and restoration of medieval manuscripts and early printed books in the Netherlands. *Quaerendo*, 46(4), 251–274.
- Kruijsen, B. (2002). *Verzamelen van middeleeuwse kunst in Nederland 1830-1903*. Nijmegen University Press.
- Liber precum* [Composite manuscript]. (z.d.). HS 194. <https://bijzonderecollecties.ubn.ru.nl/digital/collection/Handschriften/id/54302/rec/1>
- Parishes: Hanley Castle*. (z.d.). British History Online. <https://www.british-history.ac.uk/vch/worcs/vol4/pp89-101#anchorn197>
- Reinders, S. (2017). *De mug en de kaars: vriendschap en liefde in alba amicorum van de adellijke vrouwen uit de Noordelijke Nederlanden, 1575-1640*. Vantilt.
- Rudy, K. M. (2016). *Piety in pieces: How medieval readers customized their manuscripts*. Open Book Publishers. <https://doi.org/10.11647/obp.0094>
- Shirley, E. P. (1883). *Hanley and the House of Lechmere*. Leopold Classic Library.